



تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۳/۱۱

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۵/۱۵

## مروری بر نظریه پردازی‌های مرمت نقاشی دیواری در اروپا

حمید فرهمند بروجنی\* حسین احمدی\*\* ریحانه قاسم آبادی\*\*\*

### چکیده

موزون‌سازی دیوارنگاره‌های تاریخی، از دید نظری و در کار، همواره یکی از دغدغه‌های مرمتگران بوده است. یکی از مشکلات موجود، شناخت دقیق روش‌های موزون‌سازی و انتخاب درست آنها در بررسی شرایط ویژه هر اثر است. به دلیل مشاهده سردرگمی در زمینه مبانی این کارها و نیز احساس نیاز به پررنگ نمودن رابطه‌ی میان مبانی نظری و بخش اجرایی، هدف این مقاله، بررسی نظریات و استخراج قواعد اصولی در انتخاب شیوه موزون‌سازی متناسب با هر اثر است؛ بنابراین مقاله می‌خواهد به این پرسش پاسخ دهد که "مبانی نهفته در پس کار موزون‌سازی کدام است و این مبانی در عمل به چه شکل و شیوه‌هایی تجسم عینی می‌یابد؟". در روند پاسخگویی نیز، تلاش شده با ارائه‌ی نتایج پژوهش در قالب یک متن توصیفی برگرفته از منابع معتبر در زمینه مبانی نظری مرمت دیوارنگاره‌ها، تصویری روشن از انواع روش‌های موزون‌سازی ارائه شود. در این صورت مرمتگر می‌تواند با دید باز به گزینش روش موزون‌سازی مناسب بپردازد. در این میان از تجربیات شخصی نیز بهره گرفته شده تا سرانجام بتوان با تجزیه و تحلیلی کیفی، نتایج نهایی را که همان "شناخت اصول و شرایط مقدماتی در مواجهه با نقاشی‌های دیواری در راستای انتخاب مناسب‌ترین روش موزون‌سازی" است، به دست آورد.

**واژه‌های کلیدی:** مرمت، مبانی مرمت، نقاشی دیواری، کمبود، موزون‌سازی (رتوش)

farahmandhamid@gmail.com

\* دانشجوی دکتری مرمت آثار تاریخی دانشگاه هنر اصفهان.

\*\* استادیار دانشگاه هنر اصفهان.

ghasemabadi\_r@yahoo.com

\*\*\* دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت آثار تاریخی دانشگاه هنر اصفهان.

## مقدمه

نقاشی های دیواری دسته ای از آثار تاریخی هستند که جنبه ی زیباشناختی آنها می تواند همپای ارزش تاریخی شان مهم ارزیابی شود. به این دلیل، تمامی علوم مرتبط با حیطه ی نقاشی و تصویرگری در این میان دخیل هستند. حساسیت موضوع زمانی بیشتر می شود که وجه تاریخی و بی بازگشتی زمان سپری شده بر اثر، محدودیت هایی را بر موزون سازی تحمیل می کند. در واقع، دستیابی به تعادلی قابل قبول میان این دو جنبه اصلی، همواره مرمتگران را به تکاپو در شاخه های مختلف علمی در این زمینه واداشته است. دغدغه های بالا، شاخه ای به نام "مبانی مرمت نقاشی" ایجاد کرده است که به طور خاص به بررسی این مسائل و دوگانگی های موجود می پردازد. آگاهی مرمتگر از مبانی، و داشتن مقداری ذوق هنری (برای تشخیص درست ویژگی های بصری کار)، امری ضروری ست تا از سردرگمی در زمینه انتخاب روش درست جلوگیری شود. صرفاً شناخت فن اجرای نقاشی و پیروی بی قاعده از روش های پیشین نمی تواند راهگشا باشد. در این میان باید مشخص شود چه موضوعات دیگری به عنوان اصول اساسی موزون سازی مهم تلقی می شود و به واسطه این عوامل تأثیرگذار، ارتباط منطقی بین مبانی نظری و کارهای اجرایی چگونه خواهد بود؟ این مطالب اهمیت موضوع را روشن می کند و بیانگر ضرورت پیدایش روش های منطقه ای (بومی) بر اساس به کارگیری درست الگو های جهانی و اعمال تغییرات (در صورت لزوم) است. پیش از این، نوشته های بسیاری درباره نقد و ارزیابی مرمت نقاشی های دیواری منتشر شده که همگی سعی بر پیدا کردن رابطه ی بین نظریه و اجرا داشته اند. البته همه این ها محدود به اثر انتخابی و مرمت صورت گرفته بر آن بوده اند. این مقاله بدون وابستگی به موارد خاص، تلاشی ست در راستای شناخت نظریات مطرح در زمینه مبانی مرمت نقاشی های دیواری. در این راستا از مشاهدات شخصی و تجربه سال های گذشته برای تشخیص نقاط ضعف کارهای مرمتی استفاده شده است. چنان که خواهیم دید، پنداشت بیشتر مرمتگران، بویژه مرمتگران سنتی درباره اصل مرمتی بودن برخی روش های خاص موزون سازی، درست و بجا نیست. در واقع، هدف هر یک از روش های موزون سازی، رسیدن به هدفی ست که مبانی نظری مشخص می کند. اصل این است که به مبانی نظری عمل نشود نه اینکه لزوماً در همه جای دنیا و در همه ی موارد با یک روش خاص

(نظیر هاشورزنی، نقطه چین رنگ و...) به موزون سازی دیوارنگاره ها پرداخته شود.

## روش تحقیق

این مقاله از راه پژوهشی توصیفی در منابع مرتبط با مبانی نظری مرمت نقاشی های دیواری، به گردآوری مطالب و نظریات کاربردی پرداخته و همچنین با توسل به تجربیات منتج از مشاهدات شخصی از مرمت نقاشی های دیواری بناهای متعدد و مقایسه ی این دو مقوله در تجزیه و تحلیلی کیفی، راهکارهایی را برای بهبود شرایط تصمیم گیری ارائه می کند.

## پیشینه تحقیق

به اختصار می توان به چند مورد کتاب، مقاله و پایان نامه که دارای مطالبی مشترک با بخش هایی از موضوع این مقاله هستند اشاره کرد. نویسندگان مختلفی به بیان شیوه های متفاوت رتوش نقاشی های ایتالیایی اشاره و مبانی این کارها را در کتابی با عنوان «Early Italian Paintings: Approaches to Conservation» تدوین پاتریشیا شروین گارلند از انتشارات دانشگاه پیل در سال ۲۰۰۳، نقد و بررسی کرده اند. مورد مشابه، درباره نقاشی های دیواری دانمارک در مقالاتی از خانم براجر با عناوین «Dilemmas in the restoration of wall paintings Theory, methodology and practice- Cesare Brendi and wall paintings in Denmark in the 20<sup>th</sup> century» دیده می شود که به بیان رابطه ی بین مبانی و اجرای مرمت، و نیز کشاکش بین دو ارزش تاریخی و زیباشناختی می پردازد. نقد موردی در ایران را نیز می توان در مقاله بررسی تحلیلی مرمت نقاشی های دیواری صفوی کاخ چهلستون اصفهان توسط مؤسسه مرمت ایتالیا ISMEO (حاجی علیان، ۱۳۸۷: ۷۹-۹۱) مشاهده کرد، که در آن به تحلیل مبانی مرمت های این گروه و کالبدشناسی فعالیت آنها، برای ارائه نکات علمی و قانونمند، پرداخته شده است. از پایان نامه ها می توان به دو مورد اشاره کرد: پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان پژوهشی در مبانی و اصول حفاظت و مرمت دیوارنگاره های تاریخی-فرهنگ با نگرش ویژه بر دیوارنگاره های تصویری دوره صفویه در اصفهان (اصلانی، ۱۳۷۷) که در آن، پس از بیان اصول مقدماتی مبانی مرمت نقاشی های دیواری، به طور اجمالی و به کمک تصاویر، مرمت دیوارنگاره های نماخانه برانکاتچی و سردر قیصریه را مقایسه می کند؛ و پایان نامه کارشناسی



وضع موجود آغاز شود. مرمت نمی‌تواند در هر روشی، ارزش و واقعیت دانش به‌دست آمده را تغییر دهد. چنین کارهایی، زمانی که با اصل اثر رقابت یا از آن تقلید می‌کنند، براحتی روی ظاهر آن تأثیر می‌گذارند. برای دوری از این، باید میزان و روش مرمت، دقیقاً بررسی شود.

کار فردی مرمتگر باید مداخله‌ای انتقادی باشد که از واقعیت موضوع ناشی می‌شود و متأثر از سلیقه‌ی فردی نباشد» (Baldini, 1996: 335-337). به عبارت دیگر قدم اول در شروع مراحل عملی مرمت، شناسایی اثر، یعنی شناخت ویژگی‌های زیباشناختی و سبک هنری به علاوه خواص مواد و فن اجرا، در کنار مطالعه‌ی وجه تاریخی آن است. پس از این می‌توان مداخله‌ی مرمتی را آغاز کرد که بنا به نوشته ۱۹۹۴م اندرو آدی «می‌تواند شامل این موارد شود:

۱- الحاق و اتحاد قطعات موجود.

۲- پر کردن نواحی مفقود (کمبود).

۳- تجدید وضعیت [تغییر شکل].<sup>۲</sup>

۴- موزون‌سازی بصری (یعنی رتوش<sup>۳</sup> بتونه‌ها).

این کارها برای مرمت شکل بصری موضوع و انتقال درست مفهوم به بینندگان، مهم تلقی می‌شوند» (Caple, 2000: 119-136). لازم به ذکر است که تجدید وضعیت می‌تواند شکلی از موزون‌سازی کامل (Exact) باشد که در این حالت ناحیه بتونه شده برای حصول ظاهر اصلی، با اجزای همه جزئیات طرح و نیز رنگ کردن کامل آنها، مرمت می‌شود. این تغییر باید با بررسی دقیق از نزدیک قابل تشخیص باشد. برای دوری از تحریف در کار، باید اطلاعات جزئی و آشکاری از طرح و رنگ موجود در ناحیه‌ی کمبود در دست باشد (همان). در ادامه نظر آدی، هدفی که او از کارهای بالا بیان می‌کند را می‌توان در جای دیگر، و به صورت مشابه دید؛ یعنی در "الگوی RIP"<sup>۴</sup> که توسط کیپل<sup>۵</sup> بیان شده است. آشکارسازی یکی از سه هدف متضاد بنیادی در این الگو آشکارسازی، پژوهش، صیانت<sup>۶</sup> است که به دنبال تمیزکاری و نمایش شیء، خود به گونه‌ای است که شکل اصلی شیء را، که در یک زمان مشخص داشته‌است، نشان دهد. "تصویر" را می‌توان طوری مرمت کرد که مخاطب بتواند یک حس روشن بصری از شکل اصلی، یا کارکرد آن به‌دست آورد (مونوس ویناس، ۱۳۸۸: ۱۳۷). برای مثال تزئینات دیواری در بنایی با کارکرد تشریفاتی یا درباری که از راه هماهنگی در نقوش و رنگ‌ها نشانگر وجه زیباشناختی بوده، نیازمند آن میزان توجه در موزون‌سازی نقوش است که کارکرد و حس اولیه تزئینات بنا (در ابتدایی‌ترین سطح) را به

ارشد با عنوان مبانی مرمت کمبودهای وسیع در دیوارنگاره‌ها (نمونه مورد بررسی: دیوارنگاره دیوار غربی سالن مرکزی کاخ سلیمانیه کرج) (ساسانی ۱۳۸۵) که مانند مورد بالا، پس از مرور اصول اولیه، به بیان نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل نقاشی‌ها در اثر مذکور می‌پردازد، تا پس از شناسایی طرح مفقود، بتواند چند طرح مرمتی را برای بازسازی نقوش پیشنهاد کند. مورد آخر نیز، که مقاله‌ای است با عنوان مبانی و اصول حفظ، نگهداری و مرمت نقاشی دیواری (ضابط نیا، ۱۳۸۵) بدون اشاره به مورد خاص، به صورت کلی به بیان اجمالی اصول و مبانی مرمت مقتبس از بیانیه مجمع عمومی ایکوموس ICOMOS پرداخته و در بخش بازسازی، بر حفظ اصالت تاریخی و خوانایی فرم و محتوای نقاشی‌ها تأکید کرده است.

## موزون‌سازی از نظریه تا عمل

### -مرمت

در هر مرمت، ابتدا باید شرایط و اهداف آن را شناخت. در این باره برندی<sup>۱</sup> پس از تأکید بر اولویت جنبه زیباشناختی در مرمت یک اثر هنری، توجه لازم به اهمیت تاریخی آن را نیز از نظر دور نگه نمی‌دارد و بر این مبنا، هدف مرمت را بازتثبیت یگانگی بالقوه‌ی اثر، بدون افتادن در دام بدل‌سازی‌های هنری یا تاریخی و بدون حذف همه آثار گذشت زمان تعریف می‌کند (برندی ۱۳۸۶: ۴۰ و ۴۱). او برای حرمت‌گذاری مرمت به خصلت تاریخی، آن را در رابطه با زمان تعریف می‌کند تا بتواند در جایگاه یک رویداد تاریخی مورد تأکید قرار گیرد، زیرا [مرمت] کاری انسانی است و باید بخشی از روند انتقال اثر به آینده باشد. از این‌رو بین قسمت‌های "تازه الحاق شده" و "اصلی" تمایز قائل شده و در ضمن، بخش‌هایی را برای نشان دادن وضع قبل از مرمت، در نظر می‌گیرد (برندی ۱۳۸۶: ۶۰). در واقع مرمت اثر هنری با توجه به ویژگی مشخصه آن به عنوان یک اثر هنری، باید فرم بصری موضوع را برای انتقال پیام به بیننده، مرمت کند و با توجه به خصلت تاریخی، باید آشکارا از فاصله نزدیک قابل تشخیص باشد. این همان تفسیر انتقادی است که امکان نقد و بررسی اثر اصلی و اضافات مرمتی را فراهم می‌کند. دوّم آن که برای رعایت صداقت و اطلاع‌رسانی کافی به بیننده، باقی‌گذاشتن شاهدی از مراحل کار، شایسته است.

به اعتقاد بالدینی «مرمت در ابتدا باید با تحلیل دقیق زبان شناختی کار، به معنی شناسایی واقعیت موضوع در

بیننده منتقل کند. این مهم، نیازمند استناد به مدارک معتبر بسیار است تا بیشترین مدارک برای رتوش فراهم آید و در صورت لزوم می‌توان از عکاسی در نورهای خاص بهره گرفت تا پیش طرح اولیه مشخص شود. مورد دیگر، اماکن مذهبی ست که تصاویر دیواری بیانگر موضوعات دینی بوده و از این راه، ارتباط مستحکمی با مخاطبان خود برقرار کرده اند. توجه ویژه به شناخت باورهای ریشه دار مردمی و اعمال آنها در کار، تا جایی که خارج از چارچوب اصول مقدماتی و اهداف مرمتی نباشند، ضروری ست.

به طور کلی «اصول اخلاقی مرمت امروز، ابا متهم کردن مرمت‌های زیباشناختی فرضی [اقتضا می‌کند که تزئینات و نقوش با داشتن شاهد آشکاری از گذشته مرمت شوند؛ در موارد نبود اطلاعات، اشکال کلی بدون جزئیات، می‌توانند برای انتقال دادن اثر و حس کار و نیز، دوری از ناهماهنگی بصری، استفاده شوند؛ مانند نمایش بدون جزئیات چهره برخی از اولیاء (مقدسین) مجهول در بازسازی موزائیک‌های شیشه ای قرن ۱۳م یک تعمیرگاه در فلورانس. قانون های ساده ای مثل اینکه، قسمت مرمتی از فاصله ۶ فوتی قابل تشخیص نبوده، اما از ۶ اینچی تشخیص داده شود، (اصل ۶ اینچ، ۶ فوت)، از تداوم بصری تصاویر در کنار احترام به اصالت تاریخی آنها حمایت می‌کند» (Caple, 2000: 119-136) اما ابتدا باید خود کمبود را شناخت.

### کمبود (Lacuna)

تعبیر ریچارد آفتر از کمبودهای نقاشی به این گونه است: «کمبود مانع از گردش چشم در سطح اثر است. دلیل اصلی اختلال ایجاد شده در اثر به واسطه وجود کمبودها، تمایل ناظر برای دستیابی به تمامیت اثر است. البته زمانی که وجود کمبود به برخی دلایل بدیهی ست، این میل در بیننده، اندکی کمتر می‌شود» (Offner, 1963: 337-384). به عبارت ساده تر، از آنجا که میل فراگیری در بیننده برای درک تمامیت اثر وجود دارد، هر زمان که این تمامیت به واسطه وجود کمبودها دستخوش تغییر شود، مشکلی در روند رسیدن به آن پیش خواهد آمد. البته هر زمان که کمبودها [احتمالاً به دلیل اهمیت ارزش تاریخی] تا حدی پذیرفته شده باشند این خواسته، تعدیل می‌شود. پس چنین بر می‌آید که اولویت ارزش گذاری‌ها در هر اثر در راستای درمان مناسب، حائز اهمیت بوده و اولویت اصلی در دسته بندی‌های جدید ارزشی، بین ملاحظات تاریخی

و زیباشناختی در گردش است. به باور برندی آسیب ناشی از یک کمبود، علاوه بر بخش مفقود، آنچه را که به طور ناخوشایند جانشین کمبود می‌شود، نیز در برمی‌گیرد. (برندی، ۱۳۸۶: ۵۱) سپس به توضیح "فیزیولوژی دیدن" می‌پردازد، به این گونه که شکل غیر منتظره کمبود، به گونه شکلی واقعی در نقاشی که خود به عنوان پس زمینه در اختیار شکل کمبود قرار گرفته است، دیده می‌شود. در اینجا با دو گونه آسیب مواجه‌ایم: یکی بروز کمبود در تصویر و آسیب وارد آمده در بخش خالی، و دیگری راندن نقاشی به پس زمینه و بی‌ارزش شدن تصویر (برندی، ۱۳۸۶: ۵۲).

راهکار درمانی مدنظر او برای پرهیز از جذب دوباره تصویر توسط کمبود، که به تضعیف تصویر می‌انجامد، قرار دادن کمبود در سطحی دیگر (نسبت به سطح تصویر) است. در جایی که چنین امکانی نباشد باید از شدت رنگ مایه‌ها کاست تا وضعیت فضایی متفاوتی (نسبت به رنگ‌های موجود) در تصویر ایجاد شود (برندی، ۱۳۸۶: ۹۹). در واقع او به دو موضوع تفاوت سطح یا تفاوت رنگ، در راستای ایجاد تفاوت با اصل اثر اشاره می‌کند. اعمال یکی از این دو کافی ست، اما باید توجه داشت که پائین گرفتن سطح بتونه مطلوب است؛ به شرط آنکه نقش بر آن اجرا نشود، وگرنه، سایه‌های ایجاد شده در اثر تابش نور از اطراف، باعث اختلال در مشاهده می‌شود.

به باور بالدینی، «وقفه ایجاد شده در اثر هنری، به دلیل ایجاد تغییر در وضعیت کار و تحریف مفهوم گویای آن، نمی‌تواند برداشته شود. کمبود، ناگزیر در طول عمر کار هنری حادث می‌شود و اثر منفی آن از این روست که به گویائی کار لطمه می‌زند. وقفه موجود نباید مثل یک کمبود خود نمایی کند، بلکه باید نسبتاً مصداق و معنی پیوند میان وجود کنونی و گذشته‌ی اثر باشد» (Baldini et al, 1982: 396-406). پاول فیلیپو نیز می‌نویسد: «کمبود، وقفه‌ای در تداوم شکل هنری موضوع و ضرب‌آهنگ آن است. تنها هدف مرمت باید کاهش اختلال ایجاد شده باشد، به گونه‌ای که مداخله مرمتی بی‌ابهام تشخیص داده شود (تفسیر انتقادی)» (Philippot, 1972: 358-363). پس پیداست، اولین مورد مهم در مطالعه‌ی ظاهر اثر، بررسی اختلال ناشی از کمبودهاست. از آنجا که آنها شکل تصویر را ناقص می‌کنند، پس به مفهوم نقاشی نیز آسیب می‌زنند. یعنی اگر بتوان محدوده فرم نقوش را مشخص کرد، خوانایی اثر تا حد زیادی بازمی‌گردد.



- پنج دسته‌ی زیر تقسیم می‌کنند:
- ۱- فرسایش طبیعی ناشی از گذر زمان در لایه پاتین؛
  - ۲- فرسایش طبیعی ناشی از گذر زمان در لایه رنگ؛
  - ۳- کمبودهای کامل لایه رنگ یا اندود، که محدود به ناحیه سطحی و دارای قابلیت بازسازی است؛
  - ۴- کمبودهای کامل لایه رنگ یا اندود، که به خاطر گستردگی و موقعیت آن، نباید بازسازی شود؛
  - ۵- کمبودهای وسیع، که به دلیل اهمیت رابطه با فضای معماری، بازسازی می‌شود.

افسایش طبیعی، به پوسته شدن لایه رنگ و یا کاهش ضخامت این لایه و لایه پاتین در اثر روند کهنگی تدریجی اشاره دارد [بتونه باید به گونه دقیق، بافت و سطح اندود اصلی را بازتثبیت کند. بدین منظور، معمولاً از مواد همسان یا مشابه با اندود اصلی استفاده می‌شود. برای نقاشی روی گچ، بتونه گچی مانند اصل، در ترکیب با امولسیون آکریلی مثل پریمال AC33 می‌تواند مناسب باشد. این امولسیون آبی دارای پایداری عالی و حفظ انعطاف پذیری در برابر روند کهنگی است که برای استحکام بخشی ملات‌ها به کار می‌رود (Conservation Resource International, LLC, 2009)].

درباره اندود آهکی، اگر لازم باشد ابتدا باید کمبودها تا سطح آستر با ملاتی مشابه اصل پُر، و پس از آن با ملات پایه آهکی موزون شود. هرگاه که وسعت کمبود متجاوز از حد معین باشد و بازسازی بخواهد بر مبنای فرض او بدون شاهد آشکاری از گذشته اثر [انجام شود، بازسازی کمبودها جایز نیست. بهترین روش درمان این است که این گونه تصور شود که گوئی بخشی از اندود سطحی ریخته و سطح زیرین باید نمایانده شود. خود دیوار هرگز نباید در کمبودها یا حتی اطراف نقاشی پدیدار شود زیرا همواره مانند یک تصویر خودنمایی می‌کند و از ارزش تصویر اصلی می‌کاهد. بهتر است رنگ بندی دقیق اندود به وسیله خود مواد (رنگ و اندازه دانه های ماسه یا هر ماده‌ی پرکننده دیگر) به دست آید اما، می‌توان برای تعدیل رنگ بندی از یک لعاب رنگی<sup>۷</sup> روشن استفاده شود. بتونه نباید سطح صاف و نرم داشته باشد، زیرا باعث می‌شود کمبود خود را به جلو بکشد، افزون بر این نباید آنها را با رنگ خنثی<sup>۸</sup> رنگ کرد [همان گونه که بندی استدلال می‌کند] (Conservation Resource International, LLC, 2009).

در مجموع اولین مورد، شناخت کمبودها بر اساس طبقه بندی پنج گانه است. سپس باید جایگاه و عمق آنها در تصویر، برای درک فشار ناشی از اختلال ایجاد شده، بررسی شود. اما شناخت سبک نقاشی نیز حائز اهمیت است، چرا



(ب)

(الف)

تصویر ۱. (الف) کمبود پر شده با ملات بدون لبه‌های منظم (Mittone, 2010)  
(ب) کمبود پر شده با ملات با لبه‌های منظم (Mittone, 2010)

بررسی‌های علمی ثابت کرده است که «یک فرم با لبه‌های منظم، آسانتر به گونه "شکل" دریافت می‌شود تا همان فرم با لبه‌های ناهموار (تصویر ۱). (طبق قانون هیات گرایبی [طرح گرایبی]، شکل ساده تر به عنوان نقش دریافت می‌شود). این حکم درباره کمبودهای پر شده با ملات صدق می‌کند. از طرفی فشار کمبود در تناسب مستقیم با عمق، شکل، اندازه و جای کمبود درون تصویر است» (Mittone, 2010). بنابراین روش درمان مناسب، به ویژگی‌های ظاهری کمبود وابسته است و باید هنگام بتونه کاری از ایجاد فرم هندسی منظم در لبه‌های کمبود دوری کرد. به هر حال، اصل مهم در برخورد با کمبودها این است که «کمینه سازی اختلال ایجاد شده برای مرمت تصویر، باید به اصالت آن به عنوان یک آفرینش و یک سند تاریخی احترام بگذارد. بازسازی نواحی مفقود، نه با هدف تکمیل کار، بلکه مطابق محدودیت‌های تعریف شده، برای درمان کمبودها به قصد آن که بخشی از زمینه شوند، توجیه شده است. این کار باید مانند تفسیری انتقادی از کار اصلی قابل تشخیص باشد و با تمامیت صوری کار یکی شود. شکست در تداوم بخشیدن به فرم تصویری بر فرم معماری هم تأثیر می‌گذارد، بنابراین مرمت نقاشی به گونه‌ای مرمت معماری هم هست. این موضوع گاه توجیه کننده موزون سازی بیش از حد معمول است. به طور کلی مرمت کمبودها، تابع ویژگی یگانگی بالقوه‌ی اثر و همچنین موقعیت و گستردگی کمبودهاست» (Mora et al, 1983: 377-424). پس مورد مهم دیگر، شناخت نقاشی‌های سهیم در ضرب‌آهنگ معماری است؛ زیرا برخی آثار رابطه خاصی با فضای معماری ندارند و صرفاً مانند قاب‌های تزئینی بر دیوار نقش زده شده‌اند. پائولو مورا، لورا مورا و پاول فیلیپو انواع کمبودها را به

که «طبق نظر پاول و آلبرت فیلیپو، موزون سازی تصاویر علاوه بر موارد بالا، به سبک نقاشی اصلی نیز بستگی دارد و می تواند تأثیری تعیین کننده بر تأثیر بصری آسیب داشته باشد. برای مثال، کمبودی در اندازه معین در ترکیب هنری چند پیکره باروک، که در آن پرسپکتیو و تمرکز بر بعد سوم نقشی مهم ایفا می کند، آسیب بصری بیشتری ایجاد می کند تا در یک نقاشی فرسک دوره رمانسک، که تک بعدی و ایستاتر است. نه تنها میزان مداخله زیباشناختی بر مبنای سبک هنری نقاشی تعیین می شود، بلکه تصمیم گیری درباره انتخاب روش موزون سازی مناسب نیز معمولاً متأثر از ویژگی های بصری اصیل باقیمانده در نقاشی است» (Brajer, 2009: 109-118). این، به طور غیرمستقیم اهمیت ارزش زیباشناختی را پیش می کشد. آسیب های مشابه در تصاویری با سبک های غیرمشابه، اثرات متفاوتی دارند. برای مثال اختلال وارد آمده به یک نقاشی به سبک تمپرا با رنگ های تخت و جسمی، کمتر است تا در یک اثر رنگ روغنی که تأثیرات سایه روشن آثار اروپایی را داراست. این موضوعات درباره اثرات کمبود به مبحث روان شناسی درباره "مکانیزم مشاهده و ادراک اثر" توسط چشم و ذهن انسان، وابسته است. روان شناسی گشتالت (مرتبط با واژه آلمانی شکل یا ترکیب) فیزیولوژی دیدن را این گونه شرح می دهد: در شیوه ای که دیدن انسان در یک لحظه نظمی بر مبنای تقارن و ساده ترین اشکال تعبیر آنی یک تصویر برقرار می کند، رابطه ای اساسی بین شکل و زمینه ایجاد می شود (برندی، ۱۳۸۶، ۵۲). یا طبق گفته کریس کیپل، «از آنجا که انسان ها، موضوعات را به وسیله مقایسه با تصاویر موجود در حافظه، بازمی شناسند، بنابراین، عامل "تفاوت" بین موضوع دیده شده و موضوع به خاطر سپرده شده، خود در ذهن پررنگ می شود و فوراً چشم را به خود جلب کرده و تصویر اصلی، پس از آن کمبود دیده می شود. اصرار بر حذف این مانع بصری، اشتیاق به مرمت موضوع برای دستیابی به صحت و ظاهر اصلی آن را فزونی می بخشد» (Caple, 2000: 119-136).

اما اندازه این "بخش متفاوت" شرط تعیین کننده ای در دیدن است، همان طور که «ای-وان دِ ودینگ» در سال ۱۹۷۸ در توضیح تفسیر برندی بر پایه ی روان شناسی گشتالت، می نویسد که مشاهده و ادراک می تواند تطبیقی باشد برای افزایش سازگاری داده ای که در ذهن حضور داشته است. در کمبودهای کوچکتر، تصاویر در ذهن ذخیره شده، ناخودآگاه با مشاهدات واقعی ترکیب، و منجر به "به ندیدن" بسیاری از جزئیات مفقود می شود.

اما این پدیده در کمبودهای بزرگ میانه نقاشی اتفاق نخواهد افتاد. هر چه موزون سازی بیشتر صورت گیرد، افزودنی های بیشتری با انگیزه افزایش تطبیق با داده های موجود در ذهن، وارد عمل می شوند؛ نتیجه ی چنین روشی از موزون سازی، بهبود ادراک تصویر است» (Brajer, 2005: 122-140). به بیان ساده تر، مشاهده و درک ما از تصویر گرایش دارد تا با داده های موجود در ذهن سازگاری یابد و چشم ما سعی می کند آنچه را که با داده های ذهنی سازگارتر است، ببیند. در کمبودهای کوچکتر، ذهن ما مشاهدات واقعی را با داده های ذخیره شده پیشین ترکیب می کند و باعث می شود بسیاری از جزئیات مفقود را نبینیم، زیرا از این دیدگاه، مشاهده و ادراک ما گرایشی به پیشینه کردن سازگاری با ذخیره های ذهنی دارد. این موضوع استفاده از رنگ های هم رنگ در کمبودهای بسیار جزئی را مجاز می کند اما، کمبودهای بزرگ این چنین نیست که نیازمند موزون سازی است. هرچه موزون سازی بیشتر انجام شود، ادراک ما بهتر می تواند آنچه را که مشاهده می کند [کمبودهای موزون شده در تصویر] با داده های ذهنی تلفیق کند و به سازگاری برسد. از این رو انجام موزون سازی، درک ما را از تصویر بهبود می بخشد.

با بازگشت به گذشته، مطالبی جالب درباره تلاقی مکانیزم درک و دریافت، و تاریخ هنر خواهیم یافت. «هنریک ولفلین»، پژوهشگر سوئسی تاریخ هنر، پنج روش متضاد را در تاریخ هنر برای درک و فهم توسعه سبک، و نیز برای تحلیل "روش نمایش"، که خود به روش درک و دریافت وابسته است، در سال ۱۹۱۵ تدوین کرد. با اینکه این نظام صرفاً به تفاوت های بین هنر دوره کلاسیک (اوج رنسانس) و دوره باروک اختصاص دارد، او معتقد است با انجام اصلاحاتی، برای ادوار هنری دیگر نیز قابل قبول است. آنها عبارتند از:

۱. Linear and Painterly خطی و نقاشانه
  ۲. Plane and Recession سطح و رُکود [فضایی]
  ۳. Closed and Open form فرم های بسته و رها (آزاد)
  ۴. Multiplicity and Unity تعدد و یگانگی
  ۵. Absolute and Relative clarity وضوح قطعی و نسبی
- فرم به وسیله خط در روش خطی از راه کناره (مرز) مشخص می شود. در روش نقاشانه، حضور خط کم رنگ می شود و فرم، از راه ادغام موضوعات و پس زمینه، ایجاد می شود. سطح از خط نتیجه می شود و بزرگترین وضوح فرم، در یک سطح است. با کم کردن خط، شکل ها و

هلموت روهمن نیز می‌گوید: «در ظاهر ایده‌ی خوبی است اما، در عمل ناممکن است زیرا، به هر حال رنگ مجاور می‌تواند از راه تضاد رنگمایه‌ای را به آن رنگ خنثی‌تحمیل کند. قانون مهم، پرهیز از کاربرد سایه رنگ<sup>۱۲</sup> ناهماهنگ با رنگ‌های اصلی نقاشی است؛ اگر در اثر هیچ گونه رنگ خاکستری نیست و رنگ‌ها ناب و خالص‌اند، نباید هیچ چیز اضافه شود» (Ruhemann, 1968: 54-68). بنابراین، پیرو آرای بالا، کاربرد این روش توجیه‌پذیر نیست.

در ساده‌ترین گونه کمبودها، یعنی فرسایش طبیعی لایه رنگ، «موزون‌سازی باید نقاط ریز روشن اندود زیر را، که جلوی تصویر اصلی نمایان می‌شود، با کاربرد لعاب آبرنگی<sup>۱۳</sup>، از راه کم کردن درجه رنگ کمبودها، به عقب برگرداند. یعنی رنگی استفاده شود که ارزش‌رنگی آن شبیه ناحیه مجاور، البته، اندکی روشن‌تر و سردتر باشد (حتی خاکستری<sup>۱۴</sup>) باشد و بتواند احساسی از ردپای رنگ اصلی بر اندود زیر ایجاد کند. در اینجا صرفاً نیاز به بازتثبیت تداوم درجه رنگی است، مگر زمانی که کمبودها نواحی کوچک بسیار زیادی را در بر گیرند که نیاز به بازسازی فرم و شکل به وسیله کشیدن طرح پیش می‌آید (تصویر ۲)» (Mora et al, 1983: 377-424). هلموت روهمن نیز می‌نویسد: «در اینجا نیازمند روش پرداز (نقطه‌چین رنگ)<sup>۱۵</sup> هستیم. این



تصویر ۲. موزون‌سازی از طریق لعاب آبرنگی، نواحی داخل خط چین وضعیت قبل از مرمت می‌باشند (Mora, Mora, and Philippot 1983)

سطح، تنزل می‌یابند و موضوعات در شرایطی از رکود فضایی (فاصله‌ای) دیده می‌شوند. پس می‌توان از یک ترکیب هنری بسته در هنر کلاسیک و یک ترکیب آزاد در هنر باروک که به واسطه‌ی آن، ترکیب هنری، آن سوی حد و مرزهای واقعیت می‌رود، سخن گفت. در یک ترکیب کلاسیک، عناصر مجزا (تعدد)، به سمت یک کل جمع می‌شوند، اما همیشه استقلال دارند، در حالی که هنر باروک، همه عناصر مجزا را تابع یک زمینه‌ی منفرد یا الگوی برجسته یگانگی صوری می‌کند. هنر کلاسیک برای وضوح قطعی می‌کوشد به موضوعات واقعیت محسوس بدهد، اما وضوح نسبی، فرم هنری را برای دست‌یابی به نتیجه (اثر) قربانی نمی‌کند، بلکه وضوح یک موضوع، به‌طور برابر، با ترکیب سراسری هنری، رنگ و نور، ایجاد می‌شود. الگوی او برای طراحی، نقاشی، مجسمه و معماری به کار می‌رود. این خود دلیل آن است که روشی مانند هاشورزنی عمودی هرگز نمی‌تواند به‌طور موفق در رتوش تصاویر باروک استفاده شود. با شروع دوره‌ی باروک، نقاشی بصری جای نقاشی لامسه‌ای سبک خطی (کلاسیک اوج رنسانس) را گرفت و ولفلین آن را انقلابی در تاریخ هنر یافت» (Talley, 1996: 2-39). نکته حائز اهمیت، بررسی امکان استخراج اصول و روش‌های موزون‌سازی متناسب با سبک هر دوره است. مانند نمونه مذکور، روش رتوش هاشورزنی عمودی<sup>۱۱</sup> بنا به دلایل گفته شده، نمی‌تواند روی تصاویر باروک نتیجه‌ی موفق داشته باشد. پس، در راستای انتخاب روش مناسب موزون‌سازی باید به بررسی سبکی پرداخت. با توجه به نبود واقع‌گرایی در نقاشی ایرانی (پیش از ورود عناصر اروپایی) و به‌کارگیری خطوط قلمگیری در جداسازی نقش از زمینه، به جای سایه و حجم پرداز، بیشتر آثار ایرانی آشکارا دارای سبک خطی است؛ پس منافاتی با هاشورزنی ندارد. اما، با کاربرد سطوحی تخت از رنگ‌های درخشان در این آثار، روش بالا همواره کارایی ندارد. اکنون باید به معرفی روش‌های مختلف رتوش پرداخت.

## انواع رتوش

به گفته برندی روش رنگ خنثی، اولین تلاش برای انسجام بخشی به تصویر بود که می‌خواست از روش‌های مبتنی بر تصور و خیال بپرهیزد. این تلاش صادقانه بود، ولی کافی نبود، چرا که؛ مشخص شد هر رنگی، خنثی یا غیر خنثی، بر ترکیب رنگی نقاشی تأثیر می‌گذارد، و در عمل، هیچ رنگ خنثایی وجود ندارد (برندی، ۱۳۸۶: ۵۲).



در سه مرحله تدریجی به رنگ‌های موجود در بخش‌های مجاور، کنار هم قرار می‌گیرند. خاستگاه «این روش، فن نقاشی فرسک ایتالیایی آغازین است که برای اولین بار این روش روی آن نقاشی‌ها آزموده شد؛ یعنی خطوط هاشور روی این کارها که نشانی از موی زبر قلم‌موی آغشته به دوغاب آهک را داراست، الهام بخش هاشورزی عمودی بودند (شکل ۴)» (Brajner 2006: 109-118). لورا و پائولو مورا به همراهی پاول فیلیپو نظر خود درباره بازسازی کمبودها این‌گونه بیان می‌کنند: «هرچه کمبودها بزرگتر شوند، بازسازی آنها حتی در نقوش تکرار شونده تزئینی مشکل‌تر خواهد بود. رتوش نباید با همان فن نقاشی اصلی اجرا شود. این ناهماهنگی فنی باعث می‌شود موزون‌سازی از اصل اثر قابل تشخیص باشد و یا در صورت لزوم، به آسانی برداشته شود. آبرنگ به لحاظ استفاده‌ی آسان، شفافیت و برگشت پذیری قابل توصیه است. درباره آن دسته از کمبودها که به رغم ابعاد بزرگشان از دید اهمیت در فضای معماری باید بازسازی شوند، موارد زیر، رابطه منفصل شده‌ی نقاشی دیواری و معماری را دوباره برقرار می‌کنند:

۱- اندود رنگی: نمایانند اندودهای قدیمی به‌عنوان بقایای کمیاب که به‌وسیله نوسازی‌ها و اصلاحات مخفی شده‌اند، از راه تراشیدن آن اصلاحات، لازم است. بررسی و توسل به مستندات از نیازمندی‌های اولیه است. حفظ بقایایی که در سطح باقی مانده‌اند به‌عنوان شاهد و مدرک، ضروری است. اگر بازسازی کامل بخش‌های اصلی، یگانگی معماری را نسبت به همه دیگر روش‌های موجود، درست‌تر برقرار می‌کند، این بازسازی با توجه به مطالعات باستان‌شناسانه توجیه می‌شود.

۲- دیدفریبی وابسته به فضای معماری<sup>۱۶</sup>: هر گاه نقاشی



تصویر ۴. خطوط هاشورمانند روی نقاشی‌های ایتالیایی (Baldini, 1990)

فن به‌گونه یک پرده روشن‌تر از رنگ‌های مجاور، برای جلوگیری از اغفال و تداخل با کار اولیه، بهترین است» (Ruhemann, 1968: 52-68). در هر دو مورد، رنگ‌ها به‌گونه یک پرده روشن‌تر و سردتر از رنگ اصلی به کار می‌رود. اما روهمن به شیوه اجرایی پردازش اشاره کرده است که گرچه در این مورد شیوه موفق‌ست، اما در اینجا به دلیل استفاده از تفاوت بافت نیاز به رنگ روشن‌تر نیست و در صورت کاربرد آن می‌توان در پایان از لعاب آبرنگی روی کار بهره گرفت. در مواقعی که کمبودهای فرسودگی طبیعی، وسیع‌تر از نقاط ریز کوچک باشند، می‌توان زمینه‌ی کمبود را با لعاب آبرنگی در طرح موردنظر رنگ کرد. «طرز کار در شیوه نقطه چین رنگ، مشابه روش هاشورزی عمودی [که در ادامه خواهد آمد] است که در آن، نقاط به طور کامل هم پوشان نمی‌شوند تا چشم بتواند رنگ‌ها را در هم آمیزد.» (Mittone, 2010). «در رویکرد نظام مند مرمت، همان‌گونه که لورا و پائولو مورا مشخص کردند، ابتدا موزون‌سازی کمبودهای کوچک و سپس بازسازی قطعات بزرگتر انجام می‌شود» (Lignelli, 2002: 183-188). پس از ناکامی روش رنگ خنثی، درباره کمبودهایی که به لحاظ محدودیت ابعاد، قابلیت بازسازی دارند، «برندی در مرکز رم، در همکاری با پائولو مورا، مشهورترین فن مشهود در موزون‌سازی را به‌عنوان Rigatino یا هاشورزی عمودی، [در فاصله سال‌های ۱۹۴۵-۵۰م] توسعه داد.» (Caple, 2000: 119-136) «این در واقع گونه‌ای مرمت تصویری است که از فاصله نزدیک قابل تشخیص است و شامل کاربرد عمودی خطوط رنگی یک سانتی متری برای انطباق آنها با ناحیه تصویری مجاور است (تصویر ۳)» (Ciatti, 2002: 191-206).

ابداع‌کنندگان این روش اشاره می‌کنند که هاشورها



تصویر ۳. رتوش به روش هاشورزی عمودی (Mora, Mora, and Philippot, 1983)





تصویر ۵. بازسازی کمبود بزرگ به وسیله درجه رنگی کمرنگ تر (Mora, Mora, and Philippot 1983)

یک عنصر اساسی معماری دانسته شود، مانند نقاشی دیدفریب و یا در عناصر تزئینی، می توان برای ممانعت از کار فرضی کمبودهای بزرگ را بر اساس مستندات بازسازی کرد. نظر به اینکه روش هاشورزنی عمودی برای بازسازی سطوح بزرگ مناسب نیست، احتمالاً بازسازی روی اندود کمی تو رفته، یا با یک ته رنگ اندکی روشن تر، و یا رها کردن سطوح بزرگ بدون تکمیل جزئیات، رضایت بخش تر است (تصویر ۵). اما بازسازی یک ناحیه بزرگ الزاماً اثری از تحریف ایجاد می کند؛ بنابراین کار معیوب که حداقل شایستگی اصیل بودن را دارد، بی گمان، برتر است.

۳- نوارها، حاشیه های تزئینی و دیگر عناصر تزئینی که در ضرب آهنک معماری مشارکت دارند: در این حالت، روش هاشورزنی مطلوب نخواهد بود. روش مناسب می تواند گونه های بازسازی اندکی فرو رفته و همچنین با جزئیات محدود شده، یا درجه رنگی روشن تر باشد» (Mora et al, 1983: 377-424).

به طور کلی «احیای برخی فرمها نسبت به انواع دیگر، توجیه پذیرتر است: یک اسپر بازسازی شده از یک چشم بازسازی شده پذیرفتنی تر است؛ زیرا خطر بازسازی متناسب با لطافت و بیانگری شکل، و اندازه نسبی کمبود افزایش خواهد یافت» (Meiss, 1963: 384-388). بنابراین، حفظ کار اصیل از اولویت برخوردار است، اما اگر بر اساس شرایط، نیاز به برطرف کردن مطالبات زیباشناختی برای انتقال پیام اثر و نیز نمایش ویژگی های کاربردی بنا باشد، از آنجا که روش هاشور عمودی برای کمبودهای بزرگ کارایی ندارد، بجاست که از رنگ های روشن تر، اندود کمی تو رفته، یا بازسازی بدون جزئیات کمک گرفت. مهمترین نکته،

توسل به مستندات کافی ست تا دخالت حدس از بین برود. تمام این موارد زیر پوشش "رتوش مشهود" جای می گیرد. «مدیر گالری ملی لندن، فیلیپ هندی<sup>۱۷</sup>، در سال ۱۹۶۱م از الگوی "رتوش مشهود" دفاع کرد و گفت آگاهی مرمتگر از تصویر و نحوه اجرای آن امری اساسی ست. مردم باید در حالی که از نقاشی لذت می برند، بدانند که آن تصویر مرمت شده است. یک راه حل پیشنهاد شده در این راستا، نمایش عکس های پیش و پس از مرمت بود» (Grette Poulsson, 2008: 144-161). این کار مطلوب است، اما بهتر است طبق گفته برندی، شاهدهی از مراحل پیشین در خود اثر گذاشته شود. «چارلز سیمور<sup>۱۸</sup> در سال ۱۹۷۰م می نویسد: "ممکن است آسیب یک نقاشی خیلی ناچیز باشد، و با این همه، آن اثر را خیلی از شکل انداخته باشد. در این حالت، رتوش مشهود کمبودها به گونه ای که آشکارا، رنگمایه و بافت آنها از بخش های اصلی متمایز باشد، توصیه می شود"» (Rothe, 2001: 13-25). همان طور که می بینیم، اعمال تفاوت در رنگ، بافت یا سطح، برای احترام به اصالت اثر در کار تفسیر انتقادی ضروری ست.

کانتی<sup>۱۹</sup> درباره مرمت مشهود می نویسد: «برندی در توسعه روش هاشورزنی عمودی، می خواست روشی را ابداع کند که در مفهوم درست کلمه، بی اثر باشد و به اصالت تاریخی کار و همچنین عامل بالقوه پرمعنی و گویا به عنوان یک کار هنری، احترام بگذارد، پس در رنگ گذاری کمبودها به رنگ بخش اصلی مجاور خود وابسته است» (Conti, 1988: 382-392). بنابراین هر روشی که بخواهد به خودی خود بی تأثیر باشد، باید به اصل اثر وابسته باشد، تا بدون مداخله تکمیلی اثر، خدشه وارده به پیوستگی صورتی را از میان بردارد و اثر را خوانا کند. در واقع، موزون سازی هر کمبود، تابعی از یگانگی بالقوه بخش مجاور است. بر این اساس، «روش های مختلف رتوش برای درمان زیباشناختی، شامل هاشورزنی عمودی، هاشور آزاد چند رنگ<sup>۲۰</sup> و هاشور آزاد تک رنگ<sup>۲۱</sup>، پرداز (نقطه چین رنگ) و هاشور متقاطع<sup>۲۲</sup>، می خواهند از نقدهای زیباشناختی دوری جویند. از سوی دیگر، مداخلات کمینه که مطیع امکان دید کمبودهاست، درمان های خنثی، مانند لعاب چرک<sup>۲۳</sup>، دوغاب آهکی یا گچ نیم رنگ را پیش می کشد. انتخاب هریک از آنها به قدمت، اهمیت، ویژگی های هنری و ویژگی های مواد اثر و همچنین به محبوبیت عامه یک روش خاص در یک موقعیت جغرافیایی و همچنین حساسیت هنری شخص اجراکننده وابسته است»

مشخص شود نقاشی‌ها به طور مستقیم در ضرب‌آهنگ معماری شرکت دارند، می‌توان با تکیه بر مستندسازی مستدل، به بازسازی پرداخت که جزئیات آن ذکر شد، و گرنه یا باید از روش هاشور آزاد چند رنگ کمک گرفت، یا اگر سطح کمبود بسیار وسیع است، از بازسازی اندود در سطحی پایین‌تر به کمک پرکننده رنگی یا بتونه ساده و یا دوغاب رنگی یا بدون رنگ، بهره برد. لازم به ذکر است درباره نقاشی‌هایی با رنگ‌های تخت و جسمی نظیر آثار تمپرای ایرانی، می‌توان بجای کاربرد خطوط هاشور که با توجه به خاستگاهشان متناسب با برخی فرسک‌های ایتالیایی است، به کاربرد رنگ‌ها به گونه یکدست توجه داشت. درباره دیگر آثار دارای سایه روشن، استفاده از هاشور یا پرداز می‌تواند مناسب باشد، که این نیز وابسته به خصوصیات بصری عناصر بکار رفته است. گاه لطافت موضوع و از آن رو نرمش خطوط و حساسیت رنگی، متضاد با به‌کارگیری خطوط عمودی ست و برعکس، گاه استحکام نقوش در به‌کارگیری خطوط مستقیم، همخوان با این سبک موزون سازی ست. آخرین موردی که می‌تواند در صورت لزوم اجرای سریع موزون سازی در محدوده‌های وسیع، مورد آزمون قرار گیرد، پیاده کردن طرح بر پوسته از راه امکانات دیجیتال و نصب در سطح کمی برجسته‌تر از سطح اصلی است که همان ملاحظات اساسی درباره شرایط اولیه انجام رتوش تصویر (استناد به مدارک معتبر و پرداخت بدون جزئیات یا رنگ مایه روشن‌تر) را درگیر می‌کند و تنها تفاوت این است که به صورت موقت و بر سطحی غیر از دیوار انجام می‌شود.



تصویر ۶. رتوش به روش هاشور آزاد چندرنگ در بخش سمت چپ و هاشور آزاد تک رنگ در بخش قرمز سمت راست (Rothe 2001)

(Brajer, 2006: 122-140). پیش از این، آلبرت و پاول فیلیپو در این ارتباط نوشته‌اند: «میزان موزون سازی، بسته به سبک کار متفاوت است. اگر وقفه ایجاد شده در یک نقاشی فرسک قرون وسطایی باشد، می‌تواند با یک رنگ مایه ساده پر شود. مادامی که ارزش و شدت رنگ مایه به کار رفته، مناسب باشد اما ماهیت ظاهر و جزئیات برای فراهم کردن فضای مناسب با نقاشی اولیه فلاندی، گونه ای موزون‌سازی به مراتب پرکارتر و استادانه‌تر را اقتضا می‌کند» (Philippot et al, 1996: 335-338). در اینجا نیز مطلبی مشابه گفته‌های وُلفلین درباره پیوند روش اجرای رتوش، با سبک نقاشی اصلی بیان شده است. باید گفت هر نقاشی که بتواند به روش هاشور عمودی درمان شود، می‌تواند بر حسب اندازه کمبود، یکی از دو روش هاشور آزاد را نیز بپذیرد. پس از روش هاشور عمودی، در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۸۰، «فن هاشور آزاد تک رنگ بر مبنای هاشورزنی عمودی، فرم‌های عناصر تصویری را با ضربه‌های قلم و شامل خطوط مجزای رنگ‌های اولیه و ثانویه که به‌طور بصری ادغام می‌شوند، مطرح کرد. در کمبودهای بزرگ، روش هاشور آزاد چند رنگ ابداع شد که با استفاده از شبکه‌ای از ضربه‌های قلم در رنگ‌های اولیه به اضافه‌ی رنگ سیاه، تعادل رنگی مناسبی در کمبودها ایجاد می‌کند (تصویر ۶)» (Caple, 2000: 119-136). «این دو روش باید برای تقلیدی، رقابتی و تحریفی نبودن، از اصل متمایز باشند، یعنی باید به رغم عدم مشابهت فنی، یکسانی و همانندی با اثر و نتیجه کار و با خصوصیات آن، خود اثر را به دست آورد. از رنگ‌های زیر در روش هاشور آزاد چند رنگ استفاده می‌شود: "زرد، قرمز، سبز، سیاه" یا "زرد، قرمز، آبی، سیاه" یا "زرد، قرمز، نارنجی، آبی-سبز، سیاه" یا "زرد، قرمز، آبی-سبز، سیاه".

در این روش نیز مانند هاشور عمودی، رنگ‌ها مرحله به مرحله در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. هاشورهای آزاد در حد اثر ضربه‌های قلم بر سطح، بافتی منظم و همگن در زمینه نقاشی ایجاد می‌کنند. به طور کلی آنها در چشم آمیخته می‌شوند و یک درجه رنگی را که از تجزیه و تحلیل رنگ‌های موجود در تصویر ناشی می‌شود، تولید می‌کنند» (Baldini et al, 1982: 355-357). در مجموع در پیوند با کمبودهای کوچک می‌توان برحسب پذیرش بومی هر کدام از روش‌های رتوش، ویژگی‌های هنری سبک نقاشی و قدمت اثر، یکی از روش‌های هاشورزنی عمودی، پرداز، هاشور آزاد تک رنگ یا ته رنگ روشن‌تر را برگزید. در کمبودهای بزرگ اگر

## نتیجه گیری

با توجه به آنچه گفته شد، پیش شرط موفقیت در هر کار موزون سازی، پرداختن به مبحث ارزش سنجی و شناخت پیشینه تاریخی، و بستر فرهنگی و اجتماعی خلق هر دیوارنگاره است. پس از این باید فنون اجرایی و ویژگی های مادی اثر، نظیر ساختار و مواد و مصالح مورد استفاده، شناسایی شود. گام بعدی، شناسایی آسیب ها و قرار دادن آنها در طبقه بندی پنج گانه مورد اشاره در متن مقاله برای ارزیابی میزان فشار بصری است که هر آسیب به تصویر اصلی (دیوارنگاره) وارد می کند. در این مرحله، بهره گرفتن از مطالعات روان شناختی برای ارزیابی میزان درک بینندگان از مفهوم و احساس آنها درباره ویژگی های بصری دیوارنگاره ها، مفید خواهد بود. در این راستا، حتی می توان از آزمایش های علمی طراحی شده برای اندازه گیری مؤلفه های مختلف دخیل در تأثیرگذاری رنگ ها بر مخاطبان بهره جست. پیرو اصول هنرهای تجسمی، عناصر بصری هر اثر یا دیوارنگاره، از نقطه آغاز می شود و به ترتیب خط، سطح و حجم را می سازد. از آنجا که نقاشی معمولاً به سطح ختم می شود، القای بعد سوم به یاری اصول پرسپکتیو ممکن می شود. پس روش های موزون سازی نیز الزاماً از نقطه، خط و سطح بهره می جوید. همه روش های موزون سازی، شامل نقطه چین رنگ، هاشور عمودی، هاشور متقاطع و بقیه، سرانجام به بازسازی بخش مفقود یا از بین رفته سطح نقاشی می پردازد؛ بنابراین انتخاب شیوه موزون سازی تابع دو چیز است: یکی سبک نقاشی و دیگری ویژگی های بصری سطوح اصلی نقاشی که به تدریج با فرسایش طبیعی ایجاد شده است. برای مثال در بیشتر نقاشی های ایرانی (آنهايي که تابع سبک اروپایی نیست) اثری از خطوط هاشور مانند قلم موی نقاش و ریزترک های آریب فرسایشی دیده نمی شود. افزون بر اینها، درخشش رنگ های ناپ و تخت در آثار ایرانی، همه جا، اجازه استفاده از روش موزون سازی "هاشور عمودی" را نمی دهد. در واقع، معمولاً راه حل مطلوب استفاده از ته رنگ مناسب روشن تر و هماهنگ با رنگ های مجاور (رنگ های اصلی دیوارنگاره)، بدون پرداختن به جزئیات، و بدون بافت دار کردن بتونه زیر رنگ، است. افزون بر این، برخی ویژگی های نقاشی ایرانی، مانند قرینه سازی و واگیره کردن، به مرمتگر اجازه می دهد با مطالعات تطبیقی، به طرح و نقش از بین رفته (در قسمت کمبود) برسد. به هر حال، با اولویت یافتن هر یک از ارزش های زیباشناختی یا تاریخ گرایانه، روش موزون سازی نیز اصلاح و تعدیل (سازوار) می شود. برای مثال با اولویت یافتن ارزش تاریخی یا ارزش کم نظیری یک نگاره، رنگ های قسمت موزون سازی شده آن قدر روشن تر انتخاب می شود که از فاصله متعارف قابل تشخیص باشد، ولی در عین حال، پیوستگی صوری تصویر، دچار گسست نشود. آشکار است که وفاداری به اصل مستندنگاری و احترام به روح مبانی نظری مرمت، اجتناب ناپذیر است.

## پی نوشت

- ۱- چزره برندی (۱۹۰۶-۱۹۸۸م) پروفیسور تاریخ هنر دانشگاه رم و نظریه پرداز مرمت
- 2 - Reshaping
- 3 -Retouching: فرآیند مرمتی رنگ گذاری روی بتونه ها که می تواند کار پرکنندگی را هم شامل شود
- ۴- آشکارسازی، پژوهش، صیانت
- 5 - Chris Caple
- 6 - Law of prägnanz
- 7 - Light glaze: لعاب. به یک لایه رنگ رقیق شفاف اطلاق می شود. لعاب، لایه رنگی را که بر روی آن به کار می رود، تعدیل می کند (source:Narcise)» (Xarrie 2005)
- 8 - Neutral colour
- 9 - E-Van de Wetering
- 10- Heinrich Wolfflin
- 11- Tratteggio
- ۱۲ - سایه رنگ: ترکیبی از یک رنگ به اضافه کمی خاکستری
- 13- Retouching with glazes



۱۴- این خاکستری کمی متأثر از رنگ اصلی ست. منظور ترکیب سیاه و سفید نیست بلکه رنگی با حداقل ارزش رنگی ست و معمولاً از ترکیب سیاه و زرد آکر به دست می آید که اصطلاحاً آب چرک (aqua sporca) می گویند. (اصلانی، ۱۳۷۷)

15- Stippling-in

16 trompe-l'oeil- گونه‌های نقاشی که با واقع‌نمایی قصد دارد بیننده را قانع و متحیر کند. در آن فنونی نظیر پرسپکتیو و کوله‌نمایی اجزاء بکار می‌رود.

17- Philip Hendy

18- Charles Seymour

19- Alessandro Conti

20- Chromatic abstraction

21- Chromatic selection

22- cross-hatching

23- aqua sporca

## منابع

- اصلانی، حسام، (۱۳۷۷)، پژوهشی در مبانی و اصول حفاظت و مرمت دیوارنگاره‌های تاریخی-فرهنگی با نگرش ویژه بر دیوارنگاره‌های تصویری دوره صفویه در اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اصفهان.  
- برندی، چزره، (۱۳۸۶)، نظریه‌های مرمت (تئوری مرمت). ترجمه پیروز حناچی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.  
- حاجی‌علیان، محمد اسماعیل، عمرانی، رویا، (۱۳۸۷)، بررسی تحلیلی نقاشی‌های دیواری صفوی کاخ چهلستون اصفهان توسط مؤسسه مرمت ایتالیا ISMEO، مرمت و پژوهش، سال سوم، شماره پنجم، ۷۹-۹۱.  
- ساسانی، آناهیتا، (۱۳۸۵)، مبانی مرمت کمبودهای وسیع در دیوارنگاره‌ها: نمونه مورد بررسی: دیوارنگاره دیوار غربی سالن مرکزی کاخ سلیمانیه کرج. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اصفهان.  
- ضابط‌نیا، مهدی (۱۳۸۵)، مبانی و اصول حفظ، نگهداری و مرمت نقاشی دیواری، ماهنامه مرمت، شماره ۲، تهران: پژوهشکده حفاظت و مرمت، صص: ۱۷-۲۶.  
- مونویوس ویناس، سالوادور، (۱۳۸۸)، نگره نگاهداشت معاصر، ترجمه فرهنگ مظفر، فاطمه مهدی زاده و حمید فرهمند بروجنی، اصفهان: انتشارات گلدسته.

- Baldini, U., Casazza, O., (1982), *The Crucifix by Cimabue*. In Bomford, David and Mark Leonard (2004), *Issues in the Conservation of Paintings*. Los Angeles, Getty Conservation Institute, pp: 396-406.
- Baldini, U., (1996) *Theory of the Restoration and Methodological Unity*. In *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles: Getty Conservation Institute: pp. 355-357.
- Brajer, I., (2005), *Dilemmas in the Restoration of Wall Paintings: Conflicts Between Ethics, Aesthetics, Functions and Values Illustrated by Examples from Denmark*. Proceeding of the international seminar "The Art of Restoration- Developments and Tendencies of Restoration Aesthetics in Europe" (Munich: ICOMOS, 2005), pp: 122-140.
- Brajer, I., (2006), *Theory, methodology and practice- Cesare Brandi and wall painting restoration in Denmark in the 20th century*. Proceeding of the international seminar, "Theory and practice in the conservation". Lisbon: National Laboratory of Civil Engineering, pp: 111-136.
- Brajer, I., (2009), *The simulative retouching method on wall paintings- striving for authenticity or verisimilitude*. Journées d'étude APROA-BRK/VIOE. (Brussels, Auditorium Haedewych, 19-20 November 2009). Brussels, Flemish Heritage Institute, 2010, pp: 102-11
- Caple, C., (2000), *Conservation Skills: judgement, method and decision making*. London: Routledge.
- Ciatti, M., (2003), *Approaches to Retouching and Restoration: Pictorial Restoration in Italy*. In Shervin Garland, Patrishia (ed.) *Early Italian Paintings: Approaches to Conservation*. New Haven: Yale University





- Press, pp: 191-206.
- Conti, A., (2007), *A History of the Restoration and Conservation of Works of Art*. Translated by Helen Glanville .London: Butterworth.
  - Conservation Resource International, LLC, (2009), Main Catalog: Chemical Products: Primal Ac33. [http://www.conservationresources.com/Main/UK\\_Section\\_019/019\\_042.htm](http://www.conservationresources.com/Main/UK_Section_019/019_042.htm) (accessed 2009/7/23).
  - Grette Poulsson, T., (2008), *Retouching of Art on Paper*. London: Archetype.
  - Lignelli, Tresa. 2003. *Approaches to Retouching and Restoration: Italian Retouching Methods in Italy*. In Shervin Garland, Patrishia (ed.) *Early Italian Paintings: Approaches to Conservation*. New Haven: Yale University Press, pp: 183-188.
  - Meiss, M., (1963), Discussion Session in “ *The Aesthetic and Historical Aspects of the Presentation of Damaged Pictures*. In Bomford, David and Mark Leonard (2004). *Issues in the Conservation of Paintings*, Los Angeles, The Getty Conservation Institute, pp: 384-388.
  - Mittone, L., (2010), *The use of “neutral colour” in the retouching of large losses in wall paintings*. [http://www.create.uwe.ac.uk/norway\\_paperlist/mittone.pdf](http://www.create.uwe.ac.uk/norway_paperlist/mittone.pdf) (accessed 2010/9/25).
  - Mora, P., Mora, L., Philippot, P., (1983), *Conservation of Wall Paintings*. London: Butterworth.
  - Offner, R., (1963), *Restoration and Conservation in “The Aesthetic and Historical Aspects of the Presentation of Damaged Pictures*. In Bomford, David and Mark Leonard (2004). *Issues in the Conservation of Paintings* Los Angeles, The Getty Conservation Institute, pp: 377-384.
  - Philippot, A., Philippot, P., (1996), *The Problem of the Integration of Lacunae in the Restoration of Paintings*. In Price, N. S., et al, *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, Los Angeles: Getty Conservation Institute, pp: 335-338.
  - Philippot, P., (1972), *Historic Preservation: Philosophy, Criteria, Guidelines*, In Price, N. S., et al, *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, Los Angeles: Getty Conservation Institute, pp: 358-363.
  - Rothe, A., (2001), *Croce e Delizia*. In Leonard, Mark ed. (2003). *Personal Viewpoints: Thoughts about Paintings Conservation*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, Getty Publications, pp: 13-25.
  - Ruhemann, H., (1968), *The Cleaning of Paintings*. London: Faber and Faber.
  - Talley, K. M., (1996), *The Eye’s Caress: Looking, Appreciation, and Connoisseurship*. In Price, N. S., et al, *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, Los Angeles: Getty Conservation Institute, pp: 2-39.
  - Xarrie, M., (2005), *Glossary of Conservation*, vol.1, Barcelona: BALAAM, p: 179.



پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

## A Review of Wall Painting Conservation Theories in Europe

Hamid Farahmand Boroujeni\* Hossein Ahmadi\*\* Reyhaneh Qasemabadi\*\*\*

### Abstract

Retouching of wall paintings has been the important matter in theory and practice. Some of the real problems are exact knowing of retouching methods and right choosing them in appropriate with each case. By reason of observing confusion in field of theory and need to highlight the connection between theory and practice, aim of this paper is to review these viewpoints and to extract main regulation in choosing good approach; thus it wants to answer these questions: “what issues are bases of retouching work? And, what ranges are domains of these studying?”

In response process going through a descriptive approach, are searched references in this field to gain basic terms at the start; then by help from personal experiences, with a qualitative analysis can gain final results that are “knowing principles to face wall paintings and choosing the best method.”

**Keywords :** Restoration, Theory ,Wall paintings, Lacunae, Integration, Retouching

---

\* PhD Student in Conservation, Lectuerer, Art University of Isfahan.

\*\*Assistant Professor, Art University of Isfahan.

\*\*\*MA Student in Conservation of Historic and Cultural Artefacts, Art University of Isfahan.